BREUKINK'S BIJDAGEN TOT EENE GORONTALO'SCHE SPRAAKKUNST BESPROKEN

DOOR

N. ADRIANI.

De „Bijdragen tot eene Gorontalo'sche Spraakkunst“ van den Controleur J. Breukink (gedrukt voor rekening van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, 1906) mogen begroet worden als een nuttig werk, waaruit een goed overzicht is te verkrijgen over de affixen waarover het Gorontaleesch beschikt tot het vormen van woorden uit stammen. Het is de oprechte begeerte om voor de Europeesche bestuurs-ambtenaren den weg te effenen tot het aanleeren van het Gorontaleesch, die den schrijver er toe gebracht heeft zijn vrijen tijd aan de taalstudie te wijden, daar hij heeft ingezien dat de ambtenaren in staat moeten zijn om ook zonder bemiddeling van tolken en hoofden aanraking met het volk te hebben, het eenige middel om het volk uit zijn achterlijken toestand op te beuren. De Heer Breukink heeft hiermede niet alleen voor het volk van Gorontalo en zijne Europeesche bestuurders een nuttig werk verricht, maar ook de beoefenaars der Indonesische talen aan zich verplicht. Zijn werk is het beste wat totnogtoe over het Gorontaleesch is verschenen. Het boek van Joest is in geleerder stijl geschreven en maakt, oppervlakkig gezien, meer den indruk van het werk van een taalkenner, maar het is geen eerlijk boek. De schrijver heeft zijne lezers niet ingelicht omtrent de wijze waarop hij zijn werk heeft samengesteld. Hij heeft niet beleden dat hij zelf zeer weinig van de taal wist en het grootste deel van zijn materiaal heeft moeten overnemen van anderen, over wier kennis hij geen oordeel kon hebben. Hij heeft zich daardoor aansprakelijk gesteld voor een aantal beweringen, waarvan hij de verantwoordelijkheid niet zou kunnen dragen.

De Heer Breukink is zoo eerlijk geweest ons een inzicht te geven in de wijze waarop zijn boek is ontstaan. Hij heeft den naam van

den kundigen Inlander die hem heeft geholpen, dankbaar vermeld en zodoende meteen verklaard hoe zijn werk is tot stand gekomen. Het is daardoor voor den lezer mogelijk de verdiensten van den Heer Breukink en die van zijn Leermeester billijk te beoordeelen. Hij zal nu den eerste niet aansprakelijk stellen voor de fouten die de laatste noodzakelijk heeft moeten maken, door den beperkten blik dien deze op zijne moedertaal had, maar integendeel den Inlandschen Leermeester dankbaar zijn voor den rijkdom van het bijeengebrachte materiaal en den Heer Breukink voor de systematische rangschikking en verklaring daarvan.

Nog ééne opmerking moet ik maken, eer ik tot de bespreking van de Spraakkunst zelve overga. In de laatste alinea zijner Voorrede zegt de Heer Breukink, dat hij aan zijne Handleiding eene vertaling in het Maleisch heeft toegevoegd. Mij dunkt, hij had verstandiger gedaan, indien hij den Hollandschen tekst als vertaling van den Maleischen had aangekondigd. De Maleische tekst is n.l. op vele plaatsen beter dan de Hollandsche, zooals ik in den loop mijner bespreking hier en daar zal aanwijzen. Wanneer wij den Maleischen tekst beschouwen als de, onder dictaat van Goeroe Doenggio, door den Heer Breukink gemaakte aantekeningen, later door hem geschift en geordend, dan kunnen wij niet alleen hier en daar met de gegeven verklaring instemmen, maar ook eerder vrede hebben met de in het boek neergelegde taalbeschouwing, die bij een Inlandschen Onderwijzer volkomen begrijpelijk is, maar die men bij een Europeaan niet zonder enkele aanmerkingen er door kan laten.

Om nu tot het boek zelf te komen, in Hoofdstuk I, Spelling en Uitspraak, wordt de fout begaan van het schrift tot uitgangspunt der bespreking te nemen, zoodat de woorden worden beschouwd als te bestaan uit letters in plaats van uit klauken (lettergrepen). Vandaar mededeelingen als (bl. 5): de samenvoegingen van medeklinkers *dt*, *ndt*, *mb*, *ngg*, kan men slechts met moeite in de uitspraak hooren. Hier zegt de Maleische tekst juist, dat die (twee of) drie letters moeten beschouwd worden als één letterteeken. De ware methode is intusschen deze: de voorhanden klanken beschrijven en daarbij mededeelen hoe die het best met ons alfabeth worden afgebeeld.

Vergelijkt men nu Breukink's klankleer met die van Joest, dan ziet de laatste er wel meer wetenschappelijk behandeld uit, maar tevens blijkt het, dat Joest de klanken der taal niet goed heeft gehoord en ze dus ook verkeerd heeft weergegeven. Hoewel de Heer

Breukink een verkeerd uitgangspunt heeft gekozen, zoo heeft hij toch de klanken van het Gorontaleesch goed gehoord en ze in zijne spelling zóó afgebeeld, dat men redelijk wel kan begrijpen hoe ze klinken.

Ook op bl. 6, waar gezegd wordt dat men in de Gor. spelling de *r* niet aantreft, heeft de Mal. tekst beter: in de Gor. taal komt de letter *r* in het geheel niet voor. Verder heet het, dat de *r* van de vreemde woorden als *l* wordt uitgesproken. Dit is volkomen juist, maar de volgende voorbeelden zijn niet alle overgenomen woorden. In de eerste plaats *Hoelondtalo* (*Hoelondalo* van den tekst is eene drukfout), dat geen Gorontaleesche uitspraak is van *Gorontalo*, want het laatste is eene verhaspeling van het eerste. *Doengoho* (hooren), dat niet eens eene *r* vertoont, is ook bij vergissing onder die voorbeelden verzeild geraakt, want uit dit woord blijkt, dat de *r* van de 1^e V. d. Tuuksche klankwet (de R-G-H-wet noemt Brandstetter ze, op bl. 13 van zijn *Prodromus*) in het Gt. overgaat in *h*. Andere voorbeelden zijn *duhi*, Mal. *duri*; *tuluhu*, Mal. *tidur*; *dulahu*, Loin-dangsch, Bobongko'sch, *ablag* "zon, dag".

Op bl. 7 bovenaan had de Schr. beter gedaan de echt Gorontaleesche uitspraak van *saja*, *sapi*, *sababoe*, *sangadja*, enz. weer te geven, want als de taal de klanken *s*, *dj*, *tj*, niet heeft, zal de Gorontalees ze ook wel niet zuiver kunnen uitspreken. Bij de voorbeelden *dtoemaäti* en *toeloeti* heeft de Schr. dan ook de Gt. uitspraak opgegeven.

Ook de voorbeelden van den op bl. 7 § 4 opgegeven regel, dat alle lettergrepen open zijn en de taal dus vocalisch is, zijn niet alle geldig, daar *toepa*, *talala*, *tojoengo*, *tala'a*, *timohe* vreemde woorden zijn.

Op bl. 8, § 5 wordt medegedeeld, dat het Gt. in overgenomen woorden de gesloten lettergrepen opent, door den consonantischen sluiters met *a*, *i*, *o* of *oe* uit te spreken. Op bl. 7 is een voorbeeld van *s* in dezelfde functie gegeven, n.l. *timohe*, dat het Mal. *timah* is, terwijl het eenige voorbeeld dat van *o* wordt gegeven, *kondtolo* (controleur) ongeldig is. Dit woord heeft n.l. in de Gt. uitspraak den oorspronkelijken eindsluiter afgeworpen, immers de lettergreep *lo* correspondeert met *-leur* van het Holl. woord. Het voorbeeld zou geldig zijn, wanneer de uitspraak luidde: *kondtololo*. Ook de *a* komt in het algemeen in deze functie weinig voor; vormen als *Iboerahima* en *Itoemaila* (Ismail) kunnen Arabische accusatieven zijn. Blijven dus over *i* en *oe*. Omtrent het gebruik van deze twee

kan waarschijnlijk deze regel worden gesteld: Op grond van de voorbeelden op bl. 83 onderaan en bl. 84 bovenaan, waar de gesloten lettergrepen van de namen onzer maanden bijna alle met *i* worden geopend, bv. *Apoelili* (April), *Sepoetembeli* (September), kan men aannemen dat in 't algemeen *i* de klank is waarmede een consonantische sluiters wordt hoorbaar gemaakt, gelijk dit ook in de vocalische talen der Tominibocht het geval is. Bij woorden met consonantische eindsluiters wordt daardoor eene looze eindlettergreep gevormd, die voor den klemtoon niet medetelt. Labialen worden gaarne met den labialen klinker *oe* uitgesproken, bv. *maliamoe* (kanon), van *mëriam* (Mal.), *Adamoe* (Adam); ook wanneer de te openen sluiters *oe* vóór zich heeft, wordt hij gaarne met *oe* geopend, bv. *Mahamoedoe* (Mahmoed), *koeboeloe* (Mal. *koeboer*, graf), *toeloeloe* (*tjoetjoer*, soort van gebak), *boetoeloe* (Mal. *botol*, flesch), enz. Zelfs in echt Gt. woorden, die den oorspr. sluiters hebben bewaard, door hem tot eene opene lettergreep uit te breiden, komt de *oe* in dit geval voor, bv. *taloehoe* (water), Bis. *salog*, Mal. *saloer(an)*, Sang. *sałoe'*; *toeloehoe* (slapen), Bis. *tolog*, Mal. *tidoer*; *doelahoe* (zon, dag), Loind. *dolag*, Bobongko'sch id.

Om nog even op de *a* en de *o* als openende klanken terug te komen, van de eerste wordt nog een voorbeeld gegeven in *Mahamoedoe*. Hier heeft de tusschenklank zich tot *a* gevormd na de *h* en in navolging van de *a* der eerste lettergreep. In zulke gevallen zal de *a* wel eens meer voorkomen. Van de *o* zijn op bl. 9 voorbeelden te vinden, bv. *watingo* (zout), Mal. enz. *asin*; *watopo* (dak), Jav. *atěp*; *toemoewoto* (binnengaan), Bare'e *sua*. In de beide laatste gevallen is de *o* uit assimilatie te verklaren, in het eerste voorbeeld zou men *i*, of om de *ng*, eene *a*, die (vooral in de eindlettergreep) in het Gt. gemakkelijk tot *o* wordt, verwacht hebben.

De beschrijving der lange en korte klinkers in § 6 op bl. 8, is blijkens § 7 die van de uitspraak der klinkers van de geklemtoonde lettergreep. Tengevolge der verwarring van de begrippen lange, geklemtoonde en gerekte lettergreep, is ook dit gedeelte van de klankleer niet zeer duidelijk.

HOOFDSTUK II. Wat de Hr. Br. van *ma-* zegt, toont aan dat het niet zoozeer een voorvoegsel is, als wel een proclitisch woordje, door hem terecht vertaald met „reeds, al“. Om de beteekenis zuiver te doen uitkomen, hadden zooveel mogelijk voorbeelden moeten gekozen worden, waarin geen ander voor-, of invoegsel voorkomt. Het eenige zoodanig voorbeeld dat de Schr. geeft is *matali* „reeds

gekocht." De andere voorbeelden zijn alle gevormd met het infix *-il-*, dat door den Schr. terloops in eene noot op bl. 13 wordt vermeld, waarbij hij tevens zegt dat hij het niet afzonderlijk behandelt. Welke reden kan daarvoor bestaan, waar het den Schr. toch duidelijk moet zijn geworden, dat dit infix in het Gt. nog zeer druk in gebruik is en ook dat het, evenals in de Minah. talen en in het Mongond., nog niet uitsluitend tot de passieve vormen beperkt is, maar nog de meer uitgebreide functie heeft om eene verleden handeling aan te duiden. De functie van *-il-* is dus in de noot te beperkt opgegeven. De bijvoeging van *ilo-* aldaar is onjuist; zulk een infix bestaat niet. Op bl. 32 wordt *ilo-* als afzonderlijk voorvoegsel behandeld. Daar *-il-* het bekende invoegsel *-in-* is, zoo is dit *ilo-* niet anders dan de praeteritaal-vorm van het praefix *o-*, dat op bl. 24 is behandeld. Dit *o-* nu is het M. P. voorvoegsel *ka-* en zoo is dus *ilo-* id. met *kina-*, dat bv. in de Minah. talen nog in volle kracht fungeert.

In dezelfde noot wordt ook even vluchtig over *-oem-* gesproken. Behalve de beide voorbeelden aldaar gegeven, komen nog hier en daar vormen met *-oem-* voor, bv. *toemoewoto* (binnengaan), *doemodoepo* ('s morgens) op bl. 9 en *matiloemateo* (is reeds weggelopen) op bl. 13, waarin dus *-il-* met *-oem-* te zamen staat.

Uit de van *ma-* opgegeven functies in de §§ 2, 3 en 4, blijkt verder duidelijk dat het praedicatem vormt van naamwoorden, *ma Limoetoe oetia*, „dit is reeds L.", *mawa'u* „ik ben het (*akoelah*).“ Door het naamwoord te maken tot een praedicaat, dus tot een zelfstandig onderdeel van den zin, legt men er ook vanzelf nadruk op. De gegeven voorbeelden maken dit voldoende duidelijk.

II (bl. 18). *mo-* is het voorvoegsel dat aanduidt: de handeling staat aan te vangen of is aangevangen; het vormt dus eene tegenstelling tot het infix *-il-* en tot op zekere hoogte eveneens tot *ma-*. Dit komt duidelijk uit in de voorbeelden gegeven op bl. 19, in § 2. *Mo-* vóór adjectief-stammen drukt niet, zooals *ma-*, uit dat de toestand dien het adjectief noemt is bereikt, van worden is gekomen tot zijn, maar eenvoudig dat hij aanwezig is, zonder naar het worden te vragen. Zoo is het op bl. 15 § 4 genoemde voorbeeld *mapatoe* vertaald met „het is warm geworden“, terwijl *mopatoe* beteekent „warm, warm zijn“, zonder dat er wordt gedacht aan den toestand die vóór dit warm zijn bestond.

III (bl. 20). Dat *mai* eenvoudig de aansporende partikel is, die in het Mal. *mari* luidt, heeft de Hr. Br. reeds zelf opgemerkt. Bij

de opgegeven voorbeelden zou het beter zijn geweest, indien hij niet de conjunctief-vormen *delowa*, *dtoetoewa*, *tapila*, *waupa*, *toeboewa*, *tijanga* had opgegeven, zonder naar de behandeling van dezen vorm op bl. 70—72, § 3 en 4 te verwijzen; het zou dan spoediger duidelijk zijn geworden, dat de Imperatief niet in *mai* zit, maar in de *-a* die achter deze w.w.-stammen is gevoegd en dat *mai* dus slechts eene aansporing is, die den Imperatief versterkt.

III (bl. 21). *po-* moet worden samengenomen met *mo-*, waarvan het de nominale vorm is. Het heeft ook hier de regelmatige beteekenissen van het nomen verbale, n.l. Imperatief, bv. *polao* „ga weg!“ en Infinitief van doel, bv. *podeto* „om te naaien“. Wat in § 2 wordt gezegd, valt geheel met het in § 1 besprokene samen, want *pohoenggoeli* is het nomen verb. van *mohoenggoeli*, evenals *polapoe* van *molapoe*, enz.

V (bl. 24). Het voorvoegsel *o-* is het M. P. *ka-*. Bijna in alle voorbeelden die de Hr. Br. geeft, wordt ook het suffix *-a* aangetroffen, zoodat wij met de bekende vormen *ka-an* te doen hebben. Zoo staat *ohama* voor *kahama* en *ota'owa* voor *katakaoan* „kunnen gestolen worden“, *katjurian* (Mal.), *otijanga* voor *katijangan* „kunnen geroepen worden“, *kapanggilan* (Mal.).

Bl. 26, § 2. Ook het hier behandelde *o-*, 't welk beteekent „bezittende wat het grondwoord aanduidt, moet als een verzwakte vorm van *ka-* worden opgevat. In de meeste Indon. talen beteekent *ka-* vóór een substantief z. v. a. „mede-, -genoot“, Lat. *co-*, bv. Tontemb. *karo'ong* „stadgenoot“, *karapi* „metgezel“, Bare'e *kasi-*, bv. *kasilipu* „dorpsgenoot“, *kasitorano* „medelid van den stam *To Rano*. Doch in het Gt. heeft *oapula* niet de bet. van „medehond“, maar van „gezel v. e. hond, een hond tot gezel hebbende, bezitter van een hond“, wat in het Tontemb. met *maka-* wordt aangeduid, dus *makaasu*, *makawale* (huisheer) Gt. *obele* (voor: *kabele*, *kabale*). Zoo ook bij adjectieven (§ 2, bl. 28) *opatu*, „warmte hebben“.

VI. (bl. 29). De verklaring van het voorvoegsel *popo-* is onjuist; het prefix *po-* gevoegd vóór een stam die met *po-* (N° IV, bl. 21) is samengesteld (d. i. vóór het nomen verbale) vormt den causatief. Dat dit *po-* id. is met dat van het n. verb. is niet waarschijnlijk, het als eene reduplicatie van *po-* te beschouwen, dus een n. verb. met herhaald prefix te zien in de met *popo-* gevormde stammen, met de bet. van een versterkten Imperatief, is geheel bezijden de waarheid. Uit de vertaling der voorbeelden blijkt trouwens duidelijk, dat men hier met den causatieven vorm te maken heeft, bv. *popo-*

tetea „laat draven“, *popodengeta* „laat bijten“, *popotoewota* „laat binnengaan“. De *a-* achter deze vormen is blijkbaar die van den Conjunctief (bl. 70, vlgg.). In § 2 (bl. 30) wordt, althans in den Mal. tekst, ook duidelijk gezegd dat *popo-* causalen vormt van adjectief-stammen en de voorbeelden bevestigen dit.

VII (bl. 32). *Ilo-* is, gelijk reeds boven is gezegd, het praeteritum van *o-* en staat dus gelijk met M. P. *kina-*. Men is dus geneigd om aan de daarmede samengestelde vormen de bet. „heeft kunnen — worden“ toe te kennen. Volgens den Hr. Br. geeft het de bet. van verl. deelwoord aan de stammen waarvóór het is gehecht. In ieder geval is de bet. perfectief; dit komt ook uit in de voorbeelden van § 2, in welke het de bet. heeft: verkregen hebben, zooals ook in den Mal. tekst wordt gezegd; de Hollandsche is minder nauwkeurig. *Ilobele* is dus het perf. van *obele* „een huis bezitten“ (bl. 26, § 2), en te vertalen met „een huis verkregen hebbende“. Zéér duidelijk is ook de bet. van *ilo-* vóór adjectief-stammen die eene kleur aanduiden, bv. *ilolalahe* „in de gele kleur, in de curcuma gezet, eene gele kleur hebben kunnen verkrijgen“.

VIII (bl. 35). De functie van het voorvoegsel *lo-* is in den Mal. tekst juister omschreven dan in den Hollandschen, *lotali*, *lopatali*, *lopo'ahu*, *lomate*, enz. zijn in de gegeven voorbeelden niet te vertalen met: kocht, verkocht, gelastte, doodde, enz., maar met: heeft gekocht, verkocht, gelast, gedood, enz. De vormen met *lo-* zijn de perfectieven van die met *mo-* (II, bl. 13). Zij zijn n.l. afgeknot uit vormen met *milo*, d.i. *mo-* met ingevoegd *-il-*, op dezelfde wijze dus als in het Sang. *nangala'* is ontstaan uit *minangala'* en in het Parigisch *nanggoni* uit *minanggoni*, resp. perfectieve vormen van *mangala'* en *manggoni*. Zoo staat dus ook in het Gt. *lotali* voor *milotali*, *lolihu* voor *milolihu*, *lolao* voor *milolao*, resp. perfectieve vormen van *motali*, *molihu*, *molao*. En zoo is het ook bij de in § 2 op bl. 37 genoemde voorbeelden, *logulu* staat voor *milogulu*, *lomengi* voor *milomengi*, *lohuni* voor *milohuni*, resp. perf. van *mogulu*, *momengi*, *mohuni*.

Van geheel anderen aard is het in § 3 (bl. 38) genoemde *lo*, dat niet op deze plaats had behooren behandeld te worden. Het is m.i. niet anders dan een lidwoord en wel de korte vorm van het bekende *anu*, die bv. in het Bare'e *nu* luidt en dient als tusschenzetsel, om twee woorden die elkaar in den genitief regeeren van elkaar te scheiden; het behoort dan als lidwoord bij het geregeerde woord. Waar het tusschen een werkwoordsvorm en den agens staat

heeft het (althans voor ons taalgevoel) de waarde van een agens-aanduiders (zooals ons voorzetsel "door") gekregen en in die functie treedt ook hier het *Gt. lo* op, dus *lo pito*, *Bar. nu labu* "met een mes" of eigenlijk: "een mes (nadrukkelijk) is het"; *lo tumala*, *Bar. nu penai* "met een zwaard", enz.

De plaats waar dit *lo* had moeten behandeld worden, is bl. 80, waar *li* en *lai* zijn besproken. In het *Gt.* staan deze vormen voor *ni* en *nai* en zijn de genitieven van *ti* en *tai*, die weder voor *si* en *sai* staan, het eerste lidwoord vóór vrouwennamen en titels, het tweede vóór mannennamen. Het wordt door den Hr. Br. terecht met "door" vertaald. De vormen *lai*, *li* en *lo* komen alle drie nog eens terug op bl. 81, waar voor "met" wordt opgegeven: *wolai*, *woli*, *wolo*. De bet. "met" zit in *wo*; *lai*, *li* en *lo* zijn lidwoorden. Voorbeelden zijn alleen van *woli* gegeven, dat zoowel bij persoonsnamen als bij dier-, en zaaknamen is gebruikt, terwijl men uit het bl. 80 en 85 (M) gezegd zou opmaken dat in het eerste voorbeeld *wolai* en in de beide laatste *wolo* had moeten gezegd worden.

IX (bl. 40). *Lolo-* is, blijkens vorm en beteekenis, een herhaald voorvoegsel. Het moet dus zijn ontstaan toen de vorm *milo-* reeds was afgeknot tot *lo-* en dit als een voorvoegsel werd beschouwd. Herhaling van het voorvoegsel is ontstaan uit stamreduplicatie, die weder is ontstaan uit stamherhaling. Bij al deze drie vormen is de beteekenis die van herhaling der handeling. Zoo is bv. in den *Bar.* vorm *da kupepewoloka* "ik zal er over nadenken" (van den stam *wolo*) het voorvoegsel *pe-* herhaald, omdat de handeling "nadenken" herhaling en langdurigheid in zich draagt. Theoretisch zou daarmee gelijk staan: *da kupewolo-woloka*, of: *da kupewowoloka*, maar deze vormen zijn niet in gebruik.

De Hr. Br. geeft de stammen waarvóór dit *lolo-* is gevoegd, op in den vorm met de achtervoegsels *-a* en *-e*, waardoor het niet in de aandacht valt, dat de stammen, die *lolo-* voorgevoegd hebben, ook steeds het suffix *-a* aanvoegen.

De beteekenis der vormen met *lolo-* moet oorspr. eene praeteritale zijn. Ook in de voorbeelden die door den Hr. Br. niet in praeteritalen zin zijn opgevat, is toch duidelijk dat de spreker het oog heeft op de talrijke gevallen waarin de handeling te voren is gepleegd. In den zin bv. die is vertaald "waarom lacht ge altijd in het bijzijn van de menschen?" heeft de spreker het oog op de talrijke gevallen waarin de aangesprokene in tegenwoordigheid van anderen heeft gelachen.

X (bl. 42). *ngo-*. Dit voorvoegsel kan worden beschouwd als een sterke vorm van *ka-*, dat thans in het Gt. den vorm *o-* heeft (zie boven), maar in een vroeger stadium der taal, toen zij de *k* nog niet had verloren, *ko-* moet hebben geklonken. *Ngo-* heeft de functie om het woord waarvoor het is gevoegd tot een maatwoord te maken, zooals *nga-* in het Tontemb., *ka-* in het Sang., Tag., en andere talen het doen. Zoo beteekent dus *ngopotali* „één koopsel, ééne koopring, één keer koopen“, *ngopotoeboe* „één kooksel, éénmaal koken“, *ngopolihoe* „éénmaal baden, één bad“, *ngowadala* „één paardenvracht“, *ngoboelotoe* „één schuit vol“, *ngotanggalo* „een geheele breedte, ééne breedtezijde, zoo breed als“, *ngolihoe* „één duizendtal“, *ngomalionoe* „één millioental“.

Thans volgen de samengestelde voorvoegsels, welker beteekenis uit de samenstellende deelen kan worden opgemaakt. Evenals vóór de stammen met het infix *-il-*, waarvan op bl. 12 en 13 een aantal voorbeelden zijn gegeven, wordt ook vóór de stammen met het voorvoegsel *mo-* proclitisch *ma-* gevoegd, hetwelk aan de beteekenis van *mo-* die van *ma-* toevoegt, zooals de voorbeelden op bl. 46, § 1 en 2 duidelijk aanwijzen.

Mamai- bestaat uit *ma-* (bl. 12) en *mai-* (bl. 20). Ook van dit samengestelde voorvoegsel is de beteekenis gelijk aan die van de som der samenstellende deelen, gelijk de omschrijving en de vertaling der voorbeelden aantoonen.

Ook bij *mapo-* (bl. 47) is dit het geval; *mapotoeboe* beteekent woordelijk: „wordt (is geworden) iets om mee te koken“. Bij *malo-* staat *ma-* min of meer pleonatisch, daar *lo-* reeds het perfectief aangeeft. De Hr. Br. verzuimt ook hier te wijzen op het infix *-il-* in de voorbeelden. De vorm *malotilapi* „al reeds verbannen geworden“ heeft, behalve de voorvoegsels *ma-* en *lo-*, ook nog het invoegsel *-il-*. Het is dus waarschijnlijk dat vormen als deze eerst zijn ontstaan, toen *m-il-o-* reeds tot *lo-* was afgeknot, daar men niet kan aannemen dat er vóór een vorm als *milotilapi* nog eens *ma-* zou zijn gehecht; in zulk een geval zou zeker geen uitwerping van *mi* hebben plaats gehad.

Belangrijk is ook het voorvoegsel *ma'o* (bl. 50, N° 15), dat niet anders kan zijn dan het M. P. *maka*; van de *k* is in de uitspraak nog een spoor overgebleven. Terecht rekent de Schr. *ma'o* onder de samengestelde prefixen, daar het uit *ma* en *o* bestaat. De potentieele beteekenis (§ 1) en de possessieve (§ 3) zijn bv. uit de Minahassische talen wel bekend. Wat de jussieve beteekenis van

§ 2 betreft, ik verklaar die niet recht te begrijpen. De Hr. Br. vermeldt ook dat *ma'o-* in dit geval korter wordt uitgesproken; wellicht hebben wij hier met een ander voorvoegsel te doen.

N° 16, *mapopo* (bl. 51) is niet juist verklaard, daar de Schr. begrijpelijkerwijze aan zijne opvatting van *popo-* (bl. 29) was gebonden. De achtervoegsels, die de vormen met *mapopo-* steeds aanhechten, zijn de pronomina suffixa. De vormen met *mapopo-* samengesteld zijn causale vormen, zooals ook uit de vertaling der voorbeelden genoegzaam blijkt, waarbij men zich moet te binnen brengen, dat het woord voor „verkoopen” (*potali*) een causatief is van het woord voor „kopen” (*tali*).

Mailo- (N° 17, bl. 51) en *mango-* (N° 18, bl. 52) zijn duidelijk genoeg, daar zij uit *ma-* en *ilo-* (= M. P. *kina*) en *ngo-* zijn samengesteld. In het algemeen hadden de met *ma-* samengestelde voorvoegsels, nadat *ma-* reeds vooraf was behandeld, beter kunnen behandeld worden met elk dier voorvoegsels te zamen, daar dit voor het spoedig verstaan der beteekenis gemakkelijker is.

Groep II (bl. 52) bevat de met *mo-* samengestelde voorvoegsels, waarvan *mopo-* de verbale vorm is van het bl. 29 behandelde *popo-*. Dit *mopo-* is dus de aorist-vorm van het causatief, zooals *mo'o-* (N° 20, bl. 53) het is van de potentieele en possessieve vormen met *o-* (= M. P. *ka*), tegenover de perfectieve met *ma'o*. Ook *mololo-* staat op dezelfde wijze naast *lolo-* (IX, bl. 40).

Mongo- (N° 22, bl. 54) is zonder twijfel, naar het voorbeeld van den Hr. Br., op te vatten als samengesteld uit *mo-* en *ngo-* (X, bl. 42). Evenals *manga* in het Sang., Tontemb. en andere talen, duidt *mongo-* een meervoud aan, of juist gezegd: eene verzameling of eenheid van gelijke deelen. *Ngo-* (voor *nga-*) is de sterke vorm van *o-* (vroeger *ko-*, = M. P. *ka-*), dat hier in zijne functie van eenheidsaanduiders optreedt. De met *mongo-* samengestelde woorden zijn dan ook het best in 't Ned. weer te geven door samenstellingen met *-heid* en *-schap*, bv. *mongobohelotawoe* „de jongelingschap”. Het zijn dan ook alleen de woorden die eene bepaalde categorie of zekeren stand van personen aanduiden, die met *mongo-* worden samengesteld; een algemeene meervoudsaanduiders is het niet.

III (N° 23—27). Het op bl. 20 vlgg. behandelde *mai-* wordt gevoegd vóór de vormen samengesteld met de voorvoegsels *mo-*, *po-*, *o-*, *lo-* en *lolo-* (bl. 55—57), met geen andere beteekenis dan die van aansporing „kom doen wat het w.w. aanduidt” of van aanwijzing dat het onderwerp komt doen of gaat doen de door het w.w.

genoemde handeling. Opmerkelijk is de accidenteele beteekenis die *mai-* in sommige dezer vormen heeft, geheel overeenkomende met die waarin ook wij „komen” gebruiken. Zoo heeft het samengestelde praefix *maio-*, behalve de bet. van de vormen met *o-* samengesteld (bl. 24), ook nog die van „komen te” en maakt op die wijze den vorm accidenteel. Zoo beteekent dus *maioboelota* „komen te kunnen geleend worden”, *maiotalia* „komen te kunnen gekocht worden”, enz. geheel overeenkomende in formatie met *aitjatëlès*, voor *nimai-katëlès*, in het Tontemb. De perfecta der *maimo-* vormen worden gemaakt met *mailo-* (voor *mai milo*), wat geheel regelmatig is.

Maio- vóór substantieven is de accidenteele vorm van de met *o-* samengestelde stammen, die de bet. hebben van „bezitter van” (bl. 26, § 2), bv. *mai obele* „een huis komen te bezitten”.

Mailolo-, de accidenteele vorm der samenstellingen met *lolo-*, beteekent diensvolgens „reeds dikwijls zijn komen te doen wat de w.w. vorm aanduidt”. Zie de voorbeelden op bl. 57, onder N° 27.

IV, N° 28 (bl. 58) behandelt het voorvoegsel *lo'o-*, samengesteld uit *lo-* en *o-*, dus den verleden tijd van *o-* aanduidende. Neemt men aan dat *lo-* uit *milo-* is afgeknot en *o-* uit *ko-*, dan kan men *lo'o-* herstellen tot *miloko*, praeteritum van *moko-* (= M. P. *maka*), dus M. P. *minaka*, en dan kan de bet. geene andere zijn dan die van „heeft kunnen (kon) doen wat het grondwoord aanduidt”, dus *lo'otali* „heeft kunnen koopen”, *lo'olihoe* „heeft kunnen baden”, *lo'olalahoe* „heeft kunnen geel verven”, *lo'obele* „heeft een huis kunnen bouwen”, *lo'owadala* „heeft een paard kunnen houden”. Daar echter, volgens § 3, *lo'ooeda'a* beteekent „groot doen worden”, moet ter verklaring worden verwezen naar bl. 53, N° 20, waar *mo'o* is behandeld. In § 2 staan de samenstellingen van *mo'o* met adjectiefstammen opgegeven, deze hebben de bet. „kunnen brengen in den toestand dien het adjectief zegt”. Zoo is dus *lo'ohata* te vertalen met „heeft mager kunnen maken”, naar *mo'ohata* „mager maken”.

Van het prefix *lololo-* (N° 28, bl. 59) valt alleen te zeggen, dat het een versterkte vorm is van het boven besproken *lolo-*.

Volgt de V^e groep, die de samenstellingen van een aantal reeds samengestelde voorvoegsels met het prefix *ma-* bevat. De beteekenissen dezer samenstellingen zijn gemakkelijk af te leiden uit die der samenstellende deelen. *Ma-* voegt aan de reeds samengestelde voorvoegsels de beteekenis „al, reeds, geworden tot” toe. Wat betreft de omschrijving van de beteekenis der voorvoegsels die in deze groep zijn vereenigd, daarbij zouden dezelfde opmerkingen

kunnen gemaakt worden als reeds boven zijn neergeschreven bij de behandeling dezer voorvoegsels zonder *ma-*. Zoo is bv. bij N° 31 (bl. 59) *mamaimopo-* en bl. 62, N° 35 *mamaipopo-* bij de omschrijving der beteekenis niet gezegd, dat die causaal is, evenmin als dit bij *mopo-* en *popo-* is opgemerkt. Het komt mij onnoodig voor die reeds boven gemaakte aantekeningen te herhalen.

Thans komen wij tot *ta-* (bl. 64) en *oe-* (bl. 65), N° 38 en 39. De Hr. Br. verklaart *ta-* te zijn eene afleiding van *tawoe* „mensch“. Het is zeer wel mogelijk dat *ta-* eene afkorting is van het bekende *tau*, *to*, *toe*, doch de wijze waarop in een groot aantal talen van Celebes het woord voor „mensch“ en dit prefix naast elkaar staan, doet vermoeden dat *tau*, enz. ook oorspronkelijk een aanwijzend of betrekkelijk voornaamwoord was en eerst later in versterkten vorm (wellicht door samenstelling met *u* = *anu*, dus toen het de bet. „hij die, zij die, dat wat“ had gekregen) ook in de beteekenis „mensch“ in gebruik is gekomen. Het zou eene lange uitweiding vorderen dit nader toe te lichten; ik hoop elders gelegenheid te hebben nog op deze zaak terug te komen.

Wat *oe-* betreft, dit is zeer duidelijk een betrekkelijk voornaamwoord en wel een korte vorm van het bekende *anu*. De Hr. Br. vertaalt dan ook *oeoda'a* terecht met „jang bësar, de grootste (de groote).“ Dit *oda'a* en het volgende *oekiki* (*oeliki* is een drukfout) bevatten reeds het hier besprokene *oe* en kunnen dus tweemaal *oe* vóór den stam krijgen. Ook aan de woorden *oetelo*, *oebilango*, *oebangge* en *oelai* heeft *oe* zich als een vast bestanddeel gehecht.

De achtervoegsels, door den Schr. in de rubriek D (bl. 66—77) behandeld, zijn in de eerste plaats de pron. pers. suffixa, die zoowel als bezittelijk voorn.w. als in de functie van agensaanduiders bij de passieve vormen optreden. De pron. suff. zijn:

1^e pers. e.v. *oe* (N° 1, bl. 66), mvd. *ndto* incl. (bl. 76, N° 10, bl. 79, B), *lami*, of *lami watia*, excl.

2^e pers. e.v. *moe* (N° 2, bl. 69), mvd. *limongoli* (bl. 79, B), *ndto* (ibid.).

3^e pers. e.v. *lijo* (bl. 79, B), mvd. *limongolio* (ibid.).

Deze vormen moeten vergeleken worden met de volledige vormen der pron. pers.

1^e pers. *oe* is afkomstig van *waoe*, de Gt. vorm van M. P. *akoe*. Gelijk ook in andere M. P. talen, wordt dit woord gebruikt, als men tot gelijken of tot minderen spreekt. Nederiger is *watia*, verkorting van *watotia*, samengesteld uit *wato* (slaaf) en *tia* (deze),

gewoonlijk *oetia* "jang ini, den deze"; *watia* is dus = Mal. *hamba ini*. Nog nederiger is *watia watandto*, woordel. "ik uw slaaf".

2e pers. *-moë*, het bekende pron. suff. dat in zoovele M. P. talen staat naast het pron. pers. 2e pers. é.v., in het Gt. *io* (of *jio*, *hio*, dit hangt van den eindklinker van het woord af), staande voor *iko*, waarvan de volledige vorm zou zijn *si kau*. Een beleefde vorm is *ito*, zie bij den 1e pers. mv.

3e pers. *-lio*, de regelmatige Gt. vorm van *nia*, genitief van *sia*, en o.a. nog in het Mong. in gebruik, doch in de meeste talen tot *-nja* of *-na* geworden. Het pron. pers. is *tio*, d. i. *sia*.

De meervoudsvormen van den 1sten pers. zijn *ndto* (incl.) en *lami* (excl.). Het laatste is samengetrokken uit *lo ami*, genitief van *ami*, de regelmatige Gt. vorm van het M. P. *kami*. Dit *lo*, een korte vorm van *anu*, het bekende M. P. onbep. voornaamwoord, is het gewone lidwoord van een woord dat in den genitief staat en kan dus het genitief-aanduidend tusschenzetsel heeten. In zijne functie van agens-aanduiders is het reeds boven besproken. Eenige voorbeelden van genitieven zijn: *boengo lo ajoe* "boomstam", *tiomboe lo oloe'oe* "grootmoeder der hand (duim)", *tango lo pale* "rijsthalm", *pani lo woelawa* "goudsmid", *ngango lo doeholo* "mond van de borst" (maag), *mato lo doelahoë* "zonnenschijf", *pahoe lo beleoe* "de zolder van mijn huis", *hoengo lo ajoe* "boomvrucht", *lipoe lo Hoelondtalo* "de stad Gorontalo", *oelea lo wadala* "paarderug", *botoe lo limo* "citroenpit".

De genitief-aanduiders van woorden die het lidwoord *ti* hebben, is *li* (dus: *si*, gen. *ni*, zooals bv. ook in het Tomboeloe'-sch); de woorden die het lidwoord *tai* hebben, gebruiken als genitief-aanduiders *lai* (*sai*, bijvorm van *si*; in sommige talen is *sai*, *sei* het vragend voorn.w. voor personen; gen. *naï*). Zie bl. 80 en 85.

Het pers. v.n.w., 1^e pers. mvd. incl. is *ito*, de regelmatige Gt. vorm van het M. P. *kita*. Dit dient ook als beleefd v.n.w. van den 2^{den} pers., daar men van de beide partijen die in *ito* besloten zijn (gij en ik, gij en wij) de beteekenis geheel naar den 2^{den} pers. overbrengt en er een beleefd v.n.w. van den 2^{en} pers. van maakt. Dit is ook het geval met *ndto*, dat de Hr. Br. op bl. 76, N° 10 behandelt. Dit suffix bestaat uit *to* (M. P. *ta*), de kortere vorm van *ito* (*kita*) en den tusschenklank *n*, het genitief-aanduidend lidwoord. De Gt. uitspraak van dit *-nto* is door den Schr. met *ndto* afgebeeld, dat beter dan *nto* of *ndo* de uitspraak aanduidt. Zoo is dus *wadalandto* "ons (uw en mijn) paard", en ook "uw paard", (dat ik uit

eerbied zoo hoog stel, alsof het ook het mijne ware), *apoelandto* „onze hond“ en „uw hond“.

De Hr. Br. geeft op bl. 77 nog op als hoog v.n.w. 1^e pers. (tot minderen gebruikt), *ndtoeja*, 't welk niet anders is dan de genitief van *toeja*, Gt. uitspraak van het Mal. *tuan*. Ook het voorn.w. 2^e pers. kan beleefdheidshalve worden vervangen door *itoeja* „Mijnheer“. Op bl. 77 worden de voorbeelden gegeven *tijamandtoeja*, *tilandtoeja*, *tijalaondtoeja*, vertaald met: bapa, mama, anak toean hamba, Mijnheers (uw, er staat abusievelijk: mijn) vader, moeder, kind.

Het mvd. van het pron. suff. 2^e pers. *li mongoli* is de regelmatige genitief van het zelfst. voorn.w. 2^e p. mvd. *ti mongoli*. Het bestanddeel *ti* is het lidw. *si*, terwijl *mongoli* is te vergelijken met het Ternat. *ngoni*, het Mongond. *moikou* en te beschouwen als een meervoudsvorm van *ni*, vgl. het boven over *mongo*-gezegde. *Mongoli* is dus te ontleden in *mo-ngo-li* (= *ni*), waarin *ni* de eigenlijke pronominale stam is, te vergelijken met *mi*, *miu*, de stam van het pron. suff. 2^e pers. mvd. in de Toradja'sche talen, en *-miow*, *-mio* in de Minahassische talen.

Het pron. 3^e pers. mvd. is *ti mongolio*, dat van zijn Gorontaleesch uiterlijk ontdaan, den vorm krijgt *si manganja* „de gezamenlijkheid van hen, het geheel van hen“, zooals *ti mongoli* (*si mangan*) is weer te geven met „ulieder geheel, uwe gezamenlijkheid“. De genitief van *ti mongolio* n.l. *li mongolio*, dient als pron. possess. 3^e p. mvd.

Hiermede zijn de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden besproken en komen wij tot een merkwaardig achtervoegsel, door den Hr. Br. op bl. 72 in de N°s 3 en 4 behandeld. Op bl. 20 is reeds van dit achtervoegsel gewag gemaakt, daar het in de daar gegeven voorbeelden voorkomt. Dit achtervoegsel is n.l. het uit het Oud-Jav. en Bis. bekende conjunctief-suffix *-a*. *) Dat zich tusschen eene eind- *e* of *-i* en dit achtervoegsel eene *j* ontwikkelt en na *a*, *o* en *oe* eene *w*, spreekt vanzelf. N° 3 en 4 behooren dus bijeen genomen te worden. De beteekenis is door de omschrijving van den Hr. Br. en de door hem gegeven voorbeelden duidelijk genoeg.

N° 5 (bl. 72) is de enclitica *-lo*, naar vorm en beteekenis iden-

*) De Heer A. Lett, Zending-leeraar van het Rhijnsche Zendinggenootschap, deelde mij onlangs mede, dat ook de taal van het eiland Enggano dit conjunctief-suffix *-a* kent, bv. *oboea* „werk toch!“ van den stam *oboe* (werken).

tisch met het Mal. *-lah*. Ook dit is in de vertaling van den Hr. Br. duidelijk gemaakt.

Nº 6 (bl. 72), *po*, is eveneens meer eene enclitica dan een achtervoegsel. Het heeft in 't algemeen de beteekenis „nog”, bv. *dipo*, Bar. *bepa* Tont. *ra'ipe'*, Mal. *bělompai*, „nog niet”. In de voorbeelden op bl. 73 is *po* vertaald met „eerst nog”. Op bl. 74 en 75 wordt in Nº 2 door de voorbeelden aangetoond, dat *po* aan het naamwoordelijk deel van het gezegde wordt gehecht, wanneer dit den nadruk verlangt. Het betr. voorn.w. *oe* wordt dan proclitisch vóór het w.w. deel van het gezegde gevoegd en *lo* enclitisch er achter, bv. *palepo oe talijolo* „rijst eerst nog is het die gekocht worde.”

Thans komen nog drie richtingswoorden, die eveneens enclitisch achter de werkwoordsvormen worden gevoegd. Het zijn *ma'o* dat eene richting van den spreker af, *maji* dat eene richting naar hem heen en *mota*, dat eene richting van spreker en aangesprokene verwijderd aanduidt. Van deze woorden is *maji* duidelijk genoeg, *mako* is in het Tontemb. een richtingaanduider voor het Westen, de streek die de wijde verte aanduidt, omdat daar de zon verdwijnt. Van *mota* ken ik geen equivalent.

Hoofdstuk III (bl. 78 en 79) behandelt de telwoorden. Hierbij valt in de eerste plaats op te merken, dat de hoofdtelwoorden 1—10 een gereduplicateerden en een niet gereduplicateerden vorm hebben. *Ojindta* moet worden opgevat als een gereduplicateerde vorm van *isa*, *doeloewo* van *doewo*, *totoloe* van *toloe*. De overige vormen hebben *o*-voorgevoegd en daarnevens ongereduplicateerde vormen, zoodat de meening voor de hand ligt, dat de eerste letter is afgefallen. Zoo zou dan *olimo* staan voor *lolimo*, *opitoe* voor *popitoe*. Ook is het mogelijk dat vormen als *opato*, *olomo*, *owalo* zijn nagevolgd, iets wat gemakkelijk kan plaats hebben bij de telwoorden, die dikwijls achter elkaar worden opgenoemd, waarbij dan allicht een streven ontstaat om ze aan elkaar gelijk te maken in aanvangssyllabe en aantal lettergrepen. Op deze wijze zou dan ook *opoeloe* naast *mo-poeloe* zijn te verklaren.

toewawoe „één” moet wel met een numeratief zijn samengesteld, doch ik kan niet zeggen met welk.

De 10-tallen 20—90 hebben *lo* tusschen de benaming van het aantal tientallen en het tiental. *Doelopoeloe* „twintig” staat voor *doelopoeloe*; *towoelopoeloe* „dertig” voor *toloelopoeloe*. Bij *wopatopoeloe* (40) en *wolomopoeloe* (60) is geen tusschenzetsel *lo* ingevoegd, waarschijnlijk om het aantal lettergrepen niet uit te breiden boven de

5, terwijl daarenboven na *to* en *mo* de lettergreep *lo* zich niet handhaaft.

Mohetoeto (100) is te vergelijken met Tontemb. *maatoes*, daar het met *mo-* is gevormd. Van af *lihoe* (voor *riwoe*) hechten de duizendtallen het reeds boven besprokene *ngo-* aan; *lakita* is overgenomen van het Mal. *laksa*.

De breuken zijn omschreven met *tajadoe* „deel“. *Ngopalapa* is overgenomen uit 't Mal. *përampat*. De distributiva zijn gevormd met *po-* bv. *pooloewo*, woordelijk „om twee te maken“. Het woord voor „eenmaal“, *pe'endta* is van denzelfden stam *isa* als waarvan *ojindta* „één“ is afgeleid.

De ranggetallen zijn gevormd met het betr. v.n.w. *oe*, het prefix *o-* en het suffix *-lio*, dus *oeloewolio* „jang kadoeanja, de tweede“.

Van de vragende en aanw. voorn.w. onder C en D op bl. 79 bevat *tita* „wie?“ het lidw. *ti* (= *si*), terwijl *ta* (= *sa*) een algemeen vraagwoord is. *Tonoe* is waarschijnlijk samengesteld met het bekende *anoe*.

De aanwijzende v.n.w. *oetija* en *oejito* bevatten het betr. v.n.w. *oe*; *tia* is id. met het pers. v.n.w. 3^e pers. enk. *tija* (= *sia*); een andere vorm is *teja* „hier“. Van *oejito* is de stam *ito*, het Mal. enz. *itoe*, terwijl *teta* tot dit *ito* staat als Jav. *ika* tot *ikoe*. De *a*-klank in de laatste lettergreep wijst een grooteren afstand aan dan de *oe*, waarschijnlijk omdat bij het uitspreken der *a* de lippen verder worden uitgestoken en dus een grooteren afstand aanwijzen dan bij *oe*.

Ik zal hier mijne bespreking van den taalarbeid van den Heer Breukink eindigen, die ik alleen heb ondernomen uit belangstelling in zijn leerzaam boek en uit lust om eens te laten zien welk een bruikbaar werk de Schrijver ons heeft geleverd.

Den Haag, April 1907.